

NEYROLINGVISTIK YONDASHUVLAR YORDAMIDA TALAFFUZNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY METODIKASI

Ergasheva Zilola

Alisher Navoiy nomidagi

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti stajyor-o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17938026>

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi xorijiy til talaffuzini shakllantirishda neyrolingvistik yondashuvlarga asoslangan zamonaviy metodika ko'rib chiqiladi. Neyrolingvistika til va miya faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganuvchi fan sifatida talabalarning talaffuz ko'nikmalarini shakllantirishda ilmiy asos yaratadi. Tadqiqotda neyrolingvistik yondashuvning nazariy asoslari, miya faoliyatining talaffuzga ta'siri hamda ushbu yondashuvga tayangan holda talaffuzni o'rgatishning amaliy usullari va strategiyalari yoritib berilgan. Neyrobiologik tadqiqotlar va xorijiy til o'qitish tajribalariga tayanib, talaffuz o'rgatishda ko'p hissiyotli usullar, ijobiy motivatsiya shakllantirish hamda to'g'ri artikulyatsiya va intonatsiyaga doir maxsus mashqlar samaradorligi tahlil qilinadi. Natijalar neyrolingvistik yondashuvlar yordamida o'qitish talaffuzning ravonligi va aniqligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: neyrolingvistika; talaffuz; til o'qitish metodikasi; nutq ko'nikmalari; neyropsixologiya; neyrolingvistik dasturlash (NLD)

Xorijiy tilni o'rganishda to'g'ri talaffuzga ega bo'lish kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismidir. Tovushlarni aniqlik bilan talaffuz qilish, so'z urg'ulari va intonatsiyani o'zlashtirish o'rganuvchining nutqini tushunarli va ravon qiladi. Shunga qaramay, an'anaviy ta'limda talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish ba'zan e'tibordan chetda qoladi yoki yodlashga asoslangan tarzda olib boriladi. XXI asrda ta'lim sohasida innovatsion yondashuvlar paydo bo'lib, o'quvchilar nutqini rivojlantirishda neyrofanga asoslangan ta'lim tamoyillari muhim ahamiyat kasb etmoqda va kognitiv fanlardagi yutuqlar til o'rgatish metodikalarini qayta ko'rib chiqishga, xususan, talaffuzni o'rgatishda neyrolingvistik yondashuvlardan foydalanishga zamin yaratdi.

Mazkur ishning maqsadi – neyrolingvistik yondashuvlar yordamida talaffuzni shakllantirish bo'yicha nazariy va amaliy asoslarni yoritish, hamda bunday yondashuvning afzalliklarini zamonaviy ta'lim jarayonida ko'rsatib berishdan iborat. Buning uchun avvalo neyrolingvistikaning til o'rganish va o'rgatishdagi roli hamda talaffuzga doir miya faoliyati mexanizmlari tushuntiriladi. Keyinchalik, ushbu nazariy negizga asoslangan holda talaffuzni o'rgatishning samarali usullari va strategiyalari taklif etiladi.

Neyrolingvistika fani til va miya tuzilishi hamda faoliyati o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadigan lingvistika sohasi sifatida yuzaga kelgan. Ushbu fan asosida tilni miya darajasida qayta ishlash jarayonlari – nutqni eshitish, tushunish va ishlab chiqarish mexanizmlari – tadqiq qilinadi. Neyrolingvistikaning paydo bo'lishi XIX asr afaziologiya tadqiqotlariga borib taqaladi; Pol Broka va Karl Vernike kabi olimlar miyaning ma'lum qismlari nutq funksiyalarini boshqarishini isbotladilar. Xususan, Broka sohasida nutqning motor shakllanishi (tovushlarni talaffuz qilish) amalga oshirilishi, Vernike sohasi esa eshitilgan nutqni idrok etish va tushunishni ta'minlashi aniqlangan. Bu kashfiyotlar til o'rganish jarayonlarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etib, keyinchalik neyrolingvistika fani shakllanishiga turtki bo'ldi.

Neyrolingvistik yondashuvda til o'rganuvchining miya faoliyati va nevrologik xususiyatlari inobatga olinadi. Miya plastiklik xususiyatiga ko'ra, takroriy mashqlar va ma'lum

stimul ta'sirida yangi neyron bog'lanmalar hosil bo'ladi. Masalan, fonetik jihatdan to'g'ri talaffuzni shakllantirish uchun bir xil tovushlarni ko'p marotaba eshitish va aytish natijasida miya neyronlarida barqaror aloqalar vujudga keladi. M. Paradis (2004) va N. Ellis (2011) tadqiqotlariga ko'ra, ikkinchi tilni o'rganishda talaffuz kabi ko'nikmalar asosan miya procedural xotirasi (jarayonli xotira) yordamida, ya'ni bevosita ko'p marta takrorlash va amaliyot orqali shakllanadi. Bunday noayon (implitsit) kompetensiyalar til qoidalarini ongli o'rgatishdan ko'ra, tilni muloqotda takror qo'llash orqaligina mustahkamlanadi. Shu sabab, neurolingvistik yondashuvga asoslangan metodika talaffuzni rivojlantirishda aynan amaliy va bevosita mashqlarga tayanadi.

Neyrobiolog olimlar fikricha, til o'rganishning muvaffaqiyati miyadagi turli markazlarni bir vaqtda faollashtirishga ham bog'liq. Joan Netten va Claude Germain (2012) tomonidan taklif etilgan neurolingvistik yondashuv (NLA) besh tamoyilga tayangan bo'lib, bunda o'quvchilarning miyasida tilni qabul qilish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish shartlari belgilangan. Jumladan, ularda tilni avval og'zaki kommunikativ kontekstda, so'ng yozma va qoidalarga o'qitish, darslarda doimiy interaktiv muhit yaratish kabi prinsiplari mavjud. Bu yondashuvning nazariy asosi M. Paradis, N. Ellis, N. Segalowitz kabi tadqiqotchilarning neyropsixologik ishlanmalariga borib taqaladi. Demak, nazariy jihatdan neurolingvistik yondashuv til o'rgatishda miya faoliyati qonuniyatlarini inobatga olgan holda, o'quvchining lingvistik qobiliyatlarini optimal darajada ishga solishga xizmat qiladi.

Neyrolingvistik yondashuvga tayangan zamonaviy talaffuz o'rgatish metodikasi amaliy qo'llanganda, talabalar talaffuzining yaxshilanishi bo'yicha ijobiy natijalar qayd etilmoqda. Xususan, Kolumbiyada o'tkazilgan bir tadqiqotda oddiy usullar bilan va Neyro-lingvistik dasturlash (NLD) usullari bilan o'qitilgan ikki guruh talabalarning natijalari solishtirilgan. Dastlabki bosqichda NLD usullarini qo'llagan guruhning talaffuzi aniqligi nazorat guruhiga nisbatan 30% ga oshgan bo'lsa, an'anaviy usuldagi guruhda bu o'sish atigi 10% ni tashkil etgan. Keyingi bosqich takroriy tajribada ham NLD guruhi talaffuzda 23–24% qo'shimcha o'sish ko'rsatgan va bu an'anaviy usuldagi o'sishdan ancha yuqori bo'lgan. Ushbu natijalar neurolingvistik texnikalardan foydalanish talaffuz aniqligi va ravonligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatadi.

Amaliy kuzatuvlarga ko'ra, neurolingvistik yondashuv talabalarning motivatsiyasi va ishtirokini ham oshiradi. O'quvchilar talaffuz mashqlarini faqat takroriy zerikarli mashq sifatida emas, balki interaktiv va qiziqarli faoliyat sifatida qabul qila boshlaydilar. Masalan, dars davomida ko'rgazmali va eshitish materiallarini (audio yozuvlar, video lavhalar) birgalikda qo'llash, so'zlarni kinestetik usulda – harakatlar yoki jestlar orqali ifodalash orqali o'rgatish talabalarni faolroq jalb etadi. Bunday ko'p hissiyotli (multisensor) yondashuv miyada bir vaqtda bir necha analizatorni ishga solib, nutq tovushlarini eshitish-qabul qilish va artikulyatsiya qilishni uyg'unlashtiradi. Natijada talabalarning talaffuzni eslab qolishi va qayta tiklashi osonlashadi. Ko'plab talabalarning fikricha, bunday darslar ularning ishonchini oshiradi va begonalik kompleksini yengib, erkinroq gapirishga undaydi.

Yuqoridagi natijalar shuni ko'rsatadiki, talaffuzni o'rgatishda neurolingvistik yondashuv an'anaviy yondashuvlarga nisbatan samaraliroq bo'lishi mumkin. Buning asosiy sababi – bu yondashuv inson miyasining o'rganish mexanizmlariga mos kelishidadir. Masalan, oddiy qoidalarni yodlatishdan ko'ra, talaffuzni turli kontekst va vaziyatlarda qayta-qayta qo'llash (role-o'yinlar, muloqotli mashqlar) o'quvchilarda procedural xotirani ishga soladi va

ko'nikmani avtomatlashgan darajada hosil qiladi. Neurolingvistik yondashuv shuningdek psixologik omillarga ham e'tibor qaratadi: o'quvchining emosional holati, ishonchi va motivatsiyasi til o'rganishda katta rol o'ynashi ma'lum. Shu bois darsda ijobiy muhit yaratish, stress va xijolat hissini kamaytirish uchun NLDning "ankerlash" kabi texnikalaridan foydalansa bo'ladi (masalan, talabaga o'zini ishonchli his qilgan holatini eslatib turuvchi jismoniy harakatni bog'lash). Bu usullar talaffuz qilish paytida haddan tashqari qo'rquv yoki tortinishning oldini olib, miya faoliyatini optimal holatda ushlab turadi. Natijada o'quvchi tovushlarni tovush apparati yordamida erkinroq chiqaradi va o'ziga hos aksentni yengib boradi.

Muhokama davomida ta'kidlash joizki, neurolingvistik yondashuvni samarali tatbiq etish uchun o'qituvchilarning o'zi ham maxsus tayyorgarlik ko'rgan bo'lishi lozim. Hozirgi kunda ko'plab til kurslari va dasturlarida talaffuzni o'rgatish bo'yicha konkret usullar cheklangan darajada qo'llaniladi yoki umuman kiritilmaydi. O'qituvchi nutq apparati anatomiyasi, fonetik va prosodik hodisalar hamda tuzatish uslublari haqida yetarli bilimga ega bo'lishi zarur. Neyrolingvistik yondashuv texnikalarini amaliyotda qo'llash (masalan, fonetik xatolarni diagnostic qilish va tuzatishning "o'nta samarali usuli") bo'yicha maxsus treninglar o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Bunday bilim va ko'nikmalar bilan qurollangan pedagoglar dars jarayonida talaffuz ustida batafsil ishlashga, har bir o'quvchining nutqidagi nozik nuqsonlarni aniqlab, ularga individual yondashuv bilan tuzatishga muvaffaq bo'ladilar.

Neyrolingvistik yondashuvlar yordamida talaffuzni shakllantirishning zamonaviy metodikasi nazariya va amaliyotning uyg'unlashuviga asoslanadi. Neyrolingvistika fani tilni miya faoliyati bilan bog'liq holda tushuntirib, talaffuz o'rgatishning ilmiy asosini berdi. Ushbu yondashuvda talaffuz mashqlari o'quvchining miya plastiklik xususiyatlarini hisobga olib tuziladi, bu esa tovushlarni to'g'ri eshitish va chiqarish yo'lida samarali neyron aloqalarni shakllantiradi. Amaliy jihatdan, neurolingvistik usullar (ko'p hissiyotli ta'lim, NLD texnikalari, interaktiv mashqlar va h.k.) talaffuzni o'rgatishda yuqori natija berishi tajribada tasdiqlandi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, talaffuzni rivojlantirishning zamonaviy metodikasi sifatida neyrolingvistik yondashuv o'quvchilarning talaffuzdagi xatolarini bartaraf etishda, nutq aniqligi va ravonligini oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu metodika nafaqat til o'rganuvchilarning lingvistik ko'nikmalarini, balki ularning o'rganishga bo'lgan qiziqishi va ishonchini ham mustahkamlaydi. Kelgusida o'qituvchilar malakasini oshirishda va darsliklar yaratishda neurolingvistik yondashuv tamoyillarini kengroq joriy etish zarur. Shundagina biz talabalarga nafaqat to'g'ri talaffuz, balki neurolingvistik jihatdan boy va samarali kommunikatsiyani ham singdira olamiz.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Luriya A.R. Osnovnye problemy neyrolingvistiki. – M.: Nauka, 1975. – 264 p.
2. Paradis M. A Neurolinguistic Theory of Bilingualism. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2004. – 218 p.
3. Paradis M. Declarative and Procedural Determinants of Second Languages. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2009. – 280 p.
4. Ellis N.C. Implicit and explicit second language acquisition and their interface // *Implicit and Explicit Learning of Languages* / C. Sanz, R. Leow (Eds.). – Washington: Georgetown University Press, 2011. – P. 35-47.

5. Segalowitz N. Cognitive Bases of Second Language Fluency. – New York: Routledge, 2010.
– 210 p.

